

І СЛАВА, І ВОЛЯ, АБО УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В НАРОДНІЙ ПАМ'ЯТІ

Вступ до історії, 5 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;

Ніна ЗАГРЕБЕЛЬНА, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, кандидат історичних наук;

Павло ЮРЧИШИН, студент факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, м. Київ

Мета: сформувати уявлення про запорозьке козацтво як тогочасних воїнів-українців, Запорозьку Січ як козацьку республіку, про боротьбу козацтва за свої права, про Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст. та Гетьманщину як період історії України.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

Цільові завдання:

- ознайомити учнів з умовами виникнення козацтва;
- сформувати в учнів уявлення про запорозьке козацтво як тогочасних воїнів-українців;
- висвітлити основні події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького;
- розвинути вміння працювати з історичними поняттями та термінами;
- виховувати національну самосвідомість, толерантне ставлення до протилежно полярних думок, активну громадську позицію, політичний плюралізм.

Навчально-методичне забезпечення:

Вступ до історії: підруч. для 5-го кл. закл. заг. серед. освіти / В. С. Власов. – Київ : Генеза, 2018. – 208 с. : іл., карти.

Вступ до історії : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, І. О. Піскарьова, О. В. Бурлака. – К. : УОВЦ «Оріон», 2018. – 192 с.

Пастушенко Р. Я. Вступ до історії: підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти. – Тернопіль : Астон, 2018. – 272 с. : іл.

Україна: Історичний атлас: 5 кл. / наук.-метод. ред. : А. Булда, І. Коляда. – К. : МАПА-ЛТД, 1997. – 40 с.

Власов В. Робочий зошит. Вступ до історії. 5 клас. / В. Власов / К. : Генеза, 2013. – 80 с.

ХІД УРОКУ

І. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Вчитель організовує **евристичну бесіду** і пропонує учням переглянути фрагменти мультсеріалу «Як козаки на весіллі гуляли» (1984 р., реж. В. Дахно) та відповісти на запитання:

1. Хто є персонажами мультфільму?
2. Що ви знаєте про козаків?
3. Чому вони стали персонажами мультфільму?
4. Яку, на вашу думку, мету мав режисер створюючи серіал і обираючи його персонажами козаків?
5. Якими рисами режисер наділив своїх персонажів?
6. Що, на вашу думку, є вигадкою, а що є правдою у мультфільмі?

Отже, вивчення теми нашого уроку «І слава, і воля, або Українське козацтво в народній пам'яті» й дасть змогу з'ясувати, хто такі козаки, яку роль вони відіграли в історії України, як народ зберіг у своїй пам'яті і передав нащадкам історію українського козацтва.

II. Вивчення нового матеріалу.

План уроку:

1. Хто такі козаки?
2. Чому в середині XVII ст. розгорілася Національно-визвольна війна? Хто її очолив?
3. Чому Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького вважають найважливішою подією козацької доби?

1. Хто такі козаки?

Використовуючи **образну розповідь**, учитель формує уявлення про появу запорозького козацтва в Україні.

Учитель. Перші відомості про українських козаків у писемних джерелах датують 1489 р. На вільних степових землях Південної України козаки закладали свої господарства – зимівники. Особливо приваблювали козаків багаті на рибу й дичину, а до того ж родючі землі за Дніпровими порогами. Власне, тому українських козаків називали запорізькими.

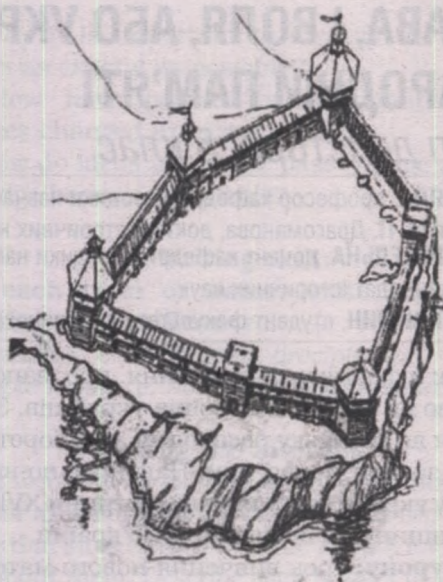

Первісне закріплення за запитаннями та завданням учням:

- На лінії часу вказати дату першої згадки про козаків.
- Занотувати визначення зимівника.
- Чому козаків називали запорозькими?

Уявлення про Січ як козацьку фортецю учитель формує за допомогою прийому **розповіді**.

Учитель. Життя в степу було сповнене небезпек. Захищаючись, козаки будували земляні укріплення та укріплення із січених дерев'яних колод – січі. Попервах невеликі січі існували, напевно, у багатьох місцях, і лише згодом утворилась одна головна Запорозька Січ-фортеця. Першу фортецю була заснована на острові Мала Хортиця – черкаським та канівським старостою Дмитром Байдою-Вишневецьким. Місце розташування головної Січі змінювалося. На Січі постійно перебувала козацька залога, більшість же запорожців мешкали в зимівниках, а на Січ приходили за відповідним сигналом.

Первісне закріплення за запитаннями та завданням учням:

- Чому козаки будували укріплення-січі?
- Де було засновано першу головну Запорозьку Січ-фортецю?
- Хто такий Дмитро Байда-Вишневецький? Уявлення про видатного козацького ватажка – першого гетьмана вчитель формує, використовуючи **історико-психологічний портрет** та портрет Д. Байди-Вишневецького.

Учитель. Дмитро Іванович Байда-Вишневецький – шляхтич, волинський магнат, князь роду Корибутовичів з династії Гедиміновичів, народився близько 1517 р. Власник маєтків у містечку Вишнівець Кременецького повіту. Дмитро Вишневецький був старшим із 4 синів князя Івана Вишневецького, що виявилось у його лідерських якостях, коли Дмитро почав козакувати. Збудований ним замок на острові Мала Хортиця вважають прототипом Запорозької Січі. Дми-

тро Вишневецький намагався спиратися на козацтво як на головну силу на шляху реалізації своїх амбіцій. Козацький літописець XVIII ст. Граб'янка називав його навіть козацьким гетьманом. В особі Байди-Вишневецького поєднувалися такі якості, як обережність і ризик, розсудливість та інтуїція, що виявлялась у численних походах відважного ватажка. Помер бравий козак, як і годиться лицареві-козаку, відстоюючи ідеали свободи та братерства. За наказом султана Селіма II – сина Сулеймана I Пишного та Роксолани – Д. Вишневецького та двох його товаришів, у 1563 р. було скинуто на гак, де той героїчно 2 дні терпів катування, відтак за наказом султана був страчений.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

➤ Занотувати дати життя Дмитра Байди-Вишневецького.

Використовуючи прийом **аналізу художнього твору** «Пісня про Байду», вчитель знайомить з фактами життя та обставинами загибелі мужнього козацького ватажка.

«В Цариграді на риночку
Та п'є Байда мед-горілочку;
Ой п'є Байда та не день, не два,
Не одну нічку та й не годиничку;
Ой п'є Байда та й кивається,
Та на свого цюру поглядається:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Та чи будеш мені вірнесенький?»
Цар турецький к ньому присилає,
Байду к собі підмовляє:
«Ой ти, Байдо та славнесенький,
Будь мені лицар та вірнесенький,
Візьми в мене царівночку,
Будеш паном на всю Україночку!» «Твоя, царю,
віра проклятая,

Твоя царівночка поганая!»
Ой крикнув цар на свої гайдуки:
«Візьміть Байду добре в руки,
Візьміть Байду, ізв'яжіте,
На гак ребром зачепіте!»
Ой висить Байда та й не день, не два,
Не одну нічку та й не годиничку;
Ой висить Байда та й гадає,
Та на свого цюру споглядає,
Та на свого цюру молодого
І на свого коня вороного:
«Ой, цюро ж мій молодесенький,
Подай мені лучок та тугесенький,
Подай мені тугий лучок
І стрілочок цілий пучок!
Ой бачу я три голубочки –
Хочу я убити для його дочки.
Де я мірю – там я вцілю,
Де я важу – там я вражу!»
Ой як стрілив – царя вцілив,

А царицю в потилицю,
Його доньку в головоньку.
«Отто ж тобі, царю,
За Байдину кару!
Було тобі знати,
Як Байду карати:
Було Байді голову істяти,
Його тіло поховати,
Вороним конем іздити,
Хлопця собі зголубити».

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

➤ Яку подію описує народна пісня?

➤ У чому виявився патріотизм Дмитра Байди-Вишневецького?

➤ Чому Дмитро Байда-Вишневецький відмовив щодо пропозиції османського султана?

➤ Як у пісні виражено симпатію народу до свого героя?

Уявлення про Запорозьку Січ як державне формування – республіку вчитель формує шляхом прийому **міркування та використовуючи** діораму «Військова рада на Січі» з Музею історії запорізького козацтва в Запоріжжі.

Учитель. Запорозьку Січ учені визначають як козацьку республіку. Чому така назва є доцільною і справедливою? Бо Січ була також була місцем, де запорожці обговорювали найважливіші питання свого життя. Такі зібрання називали радами (від слова радитися). Козацькій раді належала вся влада. Право голосу на ній мав кожен запорожець. Такий спосіб улаштування життя громади називають республікою. Ось чому Козацька рада виносила ухвали про війну та мир, військові походи, приймала чужоземних посланців або відправляла козаків до інших держав, карала винних тощо. На раді козаки обирали собі керманічів – козацьку старшину: кошового отамана, суддю, писаря, осавула, обозного. На час військового походу козацьке військо очолював обраний на раді – гетьман.

Зміст терміна «гетьман» учитель розкриває прийомом пояснення:

Гетьман – головний, старший, командувач військ.

Первісне закріплення учитель організовує за допомогою роботи з ілюстрацією, пропонуючи виконати завдання:

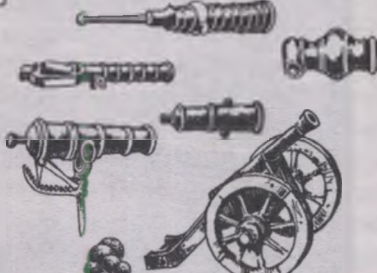
➤ Роздивіться ілюстрацію. Яким фрагментом тексту можна прокоментувати зображене на ній? На основі тексту підручника та ілюстрації коротке повідомлення «Чому Запорозьку Січ називають козацькою республікою?» за планом:

1) Що зображено на картині-діорамі з Музею історії запорізького козацтва?

2) Як відбувалася козацька рада?

3) Якими словами, по-вашому, запорізький отаман звертався до козацького товариства? Про що він міг говорити?

➤ Встановити відповідність за знаками влади:

А кошового отамана	1
Б хорунжого	2
В писаря	3
Г обозного	4
	5

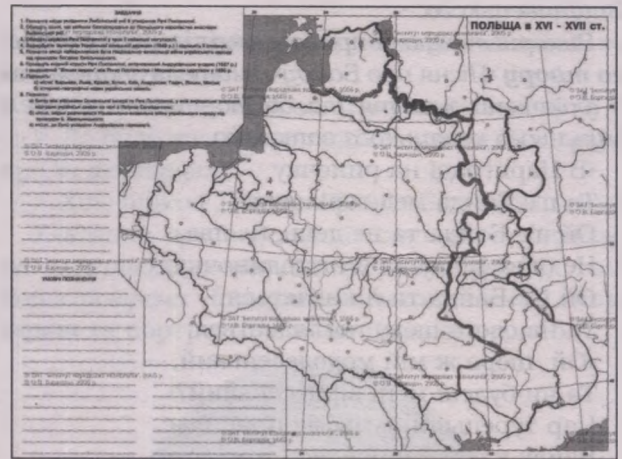
2. Чому в середині XVII ст. розгорілася Національно-визвольна війна? Хто її очолив?

Використовуючи пояснення та настінну тематичну карту, лінію часу, вчитель формує уявлення про Польську державу, у складі якої перебували на той час українські землі:

Учитель. Від 1569 р. майже всі українські землі опинилися під владою Польщі, яка у той час мала назву Річ Посполита. Річ Посполита – тогочасна назва держави, що виникла внаслідок угоди про об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського, до володінь якої належали українські землі.

Первісне закріплення за запитаннями та завданням учням:

На контурній карті вказати кордони Речі Посполитої.

Становище українського населення та козацтва у період перебування українських земель у складі Польщі вчитель охарактеризовує у ході стислої характеристики, використовуючи структурну схему:

Козацтво сподівалося на поступки з боку влади, бо воно:

по-перше, в битвах захищало Польську державу;

по-друге, не раз ставала в пригоді польському королю.

Король же прагнув контролювати козацтво, тому вдавався до заходів, щоб обмежити його права.

Крім козацтва все українське населення відчувало несправедливість, яка проявлялась:

по-перше, в утисках церковного життя;

по-друге, у несправедливому судочинстві;

по-третє, в обмеженні доступу православних українців до освіти;

по-четверте, в обмеженні доступу православних українців до державних посад;

по-п'яте, у посиленні кріпацтва.

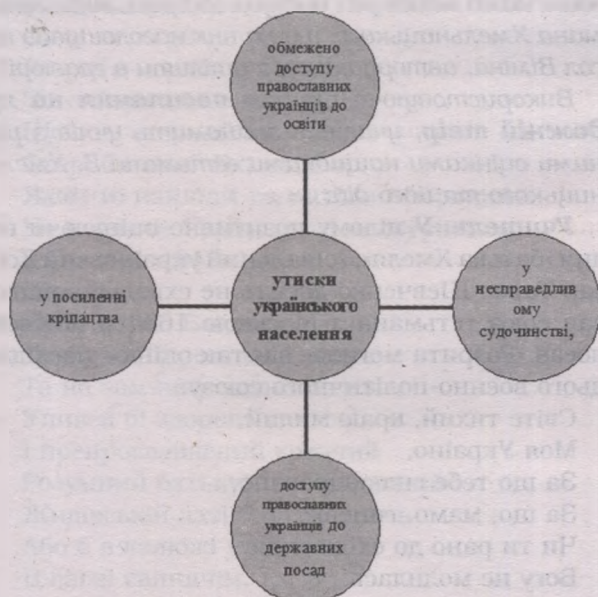
Це не могло не зумовити обурення й протести. У 1630 роках одне за одним спалахували проти-

польські повстання козаків. Незважаючи на розмах і підтримку населення, ті виступи не досягли мети: українці й надалі лишалися на власній землі безправними.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

Занотуйте схему.

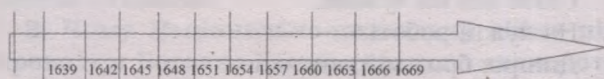
Учитель використовує прийом **доведення** для висвітлення початку Національно-визвольної війни українського народу:

Учитель. Нове козацьке повстання, яке розпочалося у 1648 р. проти панування Польщі, перетворилося на всенародну війну. Ця війна тривала десять років. Участь у ній взяли не тільки козаки її підтримали православна шляхта, духівництво, заможне міщанство, селяни й міська біднота. Повстання швидко охопило територію всієї України. Історики справедливо називають ту війну Національно-визвольною війною українського народу або ще Українською революцією. Очолив Національно-визвольну війну українського народу Богдан Хмельницький.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

➤ Чому повстання 1648 р. історики називають Національно-визвольною війною українського народу?

➤ Позначте на лінії часу Національно-визвольну війну українського народу

Висвітлюючи життя та діяльність Б. Хмельницького, вчитель користується методом **історико-біографічний портрет**.

Учитель. Жодний з історичних діячів нашого народу давніх століть не може зрівнятися з Богданом Хмельницьким за кількістю створених праць про нього. Історія підняла на своїх хвилях українського гетьмана тому, що він утілює історичні сподівання свого народу до власного державного життя. Народився майбутній гетьман 27 грудня 1595 р. у родині православного шляхтича Михайла Хмельницького. 27 грудня – це день святого Теодора Начертаного, і хлопчики, народжені в цей день, одержували ім'я Богдан (народна форма імені Теодор). Здобув добру освіту: володів українською, польською, латинською, турецькою й татарською мовами. Уже в 1620 р. бився проти турків. відомий український історик і фольклорист Михайло Максимович: «Зоря Хмельницького зійшла на Чорному морі, у той час, як на Хотинському полі западала зоря старого Сагайдачного. Життя цього достопамятного гетьмана, який, служачи з славою Польській короні і всій Речі Посполитій, зробив для блага України все, що тільки міг він зробити тоді, не підіймаючи зброї на поляків, – те життя служило прикладом для Богдана Хмельницького; його шляхом проходив він поприще свого до-гетьманства, мужньо і довготерпляче, як хоробрий воїн і чесний громадянин республіки Польської, як добрий і надійний син своєї козацької матері, України. Але йому суджено було пройти ще своїм шляхом – поприще гетьманського життя і безприкладно звершити ту справу, на яку безуспішно поривалися інші українці впродовж піввіку». Промисел Божий визначив його керманічем українського народу у боротьбі за визволення з-під поневолення. Завершив свій земний шлях очільник Національно-визвольної війни українського народу 27 липня 1657 р.

Уявлення про особистість Б. Хмельницького вчитель формує, застосовуючи прийом **художньо-літературного ілюстрування**, використовуючи літературно-художнє видання О. Реєнта, І. Коляди, «Усі гетьмани України» (Харків: «Ранок», 2018 р.):

Учитель. До сьогоднішнього дня збереглося понад півсотні портретів Хмельницького, тому ми можемо уявити собі зовнішній вигляд нашого видатного співвітчизника. «Тонкі брови на втомленому обличчі підкреслюють відкритий і водночас владний погляд темних очей. Високе чоло, трохи задовгий ніс, закручені донизу вуса, міцно стулені тонкі губи, неважке, але круто зрізане підборіддя. До цього можна додати свідчення сучасників, які відзначали, що Хмельницький був вище середнього зросту, мав міцну будову тіла – був «широкий у кістках». Поведінка гетьмана засвідчує, як у рисах його характеру, так чи інакше впливав на його вчинки та дії. Ті, кому пощастило спілкуватися з ним, звертали увагу на тонкий розум, ерудицію, уміння передбачати розвиток подій, сталеву волю гетьмана. Сучасні історики зазначають, що Богданова різкість у судженнях і запальність у розмові поєднувалися з м'якістю і привітністю, дотепністю – із мовчазністю, простота і щирість – з лукавством і мстивістю, доброта – з суворою вимогливістю і навіть жорстокістю. У його характері дивовижно сплелися воедино відчайдушна сміливість і холоднокровна обачність, принциповість, що межувала з впертістю, й готовність до компромісу. Можна сказати, що це була цільна, але водночас суперечлива натура».

Свій сильний і вольовий характер гетьман проявить у багатьох життєвих ситуаціях.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

➤ Занотувати дати життя.

➤ Прочитайте джерело, роздивіться ілюстрації, обміркують відповіді на подані нижче запитання. На ілюстрації зображено гравюру гданського майстра Гондіуса. На думку дослідників, саме цей портрет найбільш правдиво передає зовнішність Богдана Хмельницького. Від тих часів збереглося свідчення венеційського дипломата Альберто Віміні, який описував Богдана Хмельницького так: «Зросту він скоріше високого, ніж середнього, широкої кості й міцної будови. Його мова й спосіб правління показують, що він наділений зрілим судженням і проникливим розумом... У поведженні він м'який і простий, чим викликає до себе любов вояків, але, з іншого боку, підтримує серед них дисципліну суворими стягненнями... Всім, хто входить до його (Хмельницького. – Авт.) кімнати, він тисне руку і всіх запрошує сидати, коли вони козаки. У цій кімнаті немає ніякої розкоші, стіни позбавлені всяких прикрас, за винятком місць для сидіння. У кімнаті знаходяться тільки грубі дерев'яні лави, вкриті шкіряними подушками... Дамаський килим простягається перед невеликим ліжком гетьмана, в головах його висить лук і шабля, єдина зброя, яку він звичайно носить... Геть-

ман передбачливо прикрасив так своє житло, щоб пам'ятати про своє становище і не впасти в надмірну гордість. Може, в цьому він наслідує Агафокла, який, будучи сином гончара і досягнувши царської влади, звелів зробити собі стіл і поставець з глиняним посудом».

Порівняйте опис, що полишив венеційський дипломат Альберто Віміна та гравюрний портрет гданського майстра Гондіуса. Які риси вдачі гетьмана Хмельницького, що на них наголошував поет Віміна, автору вдалося утілити в гравюрі?

Використовуючи прийом **посилання на художній твір**, учитель знайомить учнів з різними оцінками нащадками гетьмана Б. Хмельницького та його дії:

Учитель. У цілому позитивно оцінюючи велич «батька Хмеля», геніальний український Кобзар Тарас Шевченко досить не схвально оцінював союз гетьмана з Москвою 1654 р. У своїй поезії «Розрита могила» він так оцінює наслідки цього воєнно-політичного союзу:

Світе тихий, краю милий,
Моя Україно,
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?
Чи ти рано до схід сонця
Богу не молилась,
Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
«Молилась, турбувалась,
День і ніч не спала,
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої квіти,
Мої добрі діти,
Панувала і я колись
На широких світі,
Панувала... Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір,
На свою Вкраїну,
Що, колишучи, співала
Про свою долю,
Що, співаючи, ридала,
Виглядала волю.
Ой Богдане, Богданочку,
Якби була знала,
У колиці б задушила,
Під серцем приспала.
Степи мої запродані
Жидові, німоті,
Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай рие, розкопує,

Не своє шукає,
 А тим часом перевертні
 Нехай підростають
 Та допоможуть москалеві
 Господарювати,
 Та з матері полатану
 Сорочку знімати.
 Помагайте, недолюдки,
 Матір катувати».
 Начетверо розкопана,
 Розрита могила.
 Чого вони там шукали?
 Що там схоронили
 Старі батьки? Ех, якби-то,
 Якби-то нашли те, що там схоронили,
 Не плакали б діти, мати не журилась.
 9 октября 1843,
 Березань
 Якби-то ти, Богдане п'яний,
 Тепер на Переяслав глянув!
 Та на замчище подив[ив]сь!
 Упився б! здорово упивсь!
 І препрославлений козачий
 Розумний батьку!.. і в смердячій
 Жидівській хаті б похмеливсь
 Або б в калюжі утопивсь,
 В багні свинячім.

Аміль тобі, великий муже!
 Великий, славний! та не дуже...
 Якби ти на світ не родивсь
 Або в колисці ще упивсь...
 То не купав би я в калюжі
 Тебе преславного. Аміль.
 18 серпня 1859 р., Переяслав.

Проте Тарас Шевченко відзначав і велич
 гетьмана Богдана як видатного державного ді-
 яча України. Так, у поемі «Гайдамаки» поет сло-
 вами благочинного священника звертається до
 нас, українців, до своїх нащадків із закликом
 пом'янути праведних гетьманів і серед них того
 «славного Богдана»:

«...Згадайте праведних гетьманів,
 Де їх могили? де лежить
 Останок славного Богдана...»

Первісне закріплення за запитаннями та завданням учням:

1. З яким образом асоціюється у поета доля України після союзу Б. Хмельницького з Москвою?
2. Чому саме образ «розритої могили» став для поета основним?
3. Чому Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького вважають найвизначнішою подією козацької доби?

Перебіг подій війни вчитель висвітлює, вико-
 ристовуючи опис та хронологічну таблицю і
 тематичну карту.

Перша битва Національно-визвольної війни
 сталася в урочищі Жовті Води. Польська ар-
 мія в ній зазнала поразки. Подальші перемож-
 ні Корсунська й Пилявецька битви закріпили
 успіх українського війська: на початок листопада
 1648 р. велика частина українських земель була
 визволена з-під польської влади. Упродовж війни
 козацьке військо ще не раз демонструвало при-
 клади героїзму, перемагаючи польське військо у
 Зборівській (1649), Батозькій (1652 р.) битвах,
 під Жовквою, Озерною, під час облоги Львова,
 Збаража, Жванця, Молдавських походів (1650–
 1653 рр.), хоча були і прикрі поразки, зокрема у
 битві під Берестечком (1651 р.).

Дата	Подія	Результат
Травень 1648 р.	Битви під Жовтими Водами та Корсунем	Розгром козацькими військами головних польських сил
Вересень 1648 р.	Битва під Пилявцями	Розгром польських військ козацькими полками
Червень – початок серпня 1649 р.	Облога козацькими військами фортеці Збараж, битва під Зборовом	Розгром польського війська Зборівський мирний договір
Червень 1651 р.	Битва під Берестечком	Поразка козацького війська
Травень 1652 р. –	Битва під Батогом	Розгром військом Б. Хмельницького польського. Українська армія зайняла територію по річку Случ
Вересень-грудень 1653 р.	Облога козацькими військами польської армії в Жванці на Поділлі	Усна угода про припинення воєнних дій, відновлення умов Зборівського договору
Вересень-жовтень 1655 р.	Облога Львова	Виплата козацькому війську контрибуції

Первісне закріплення за запитаннями та завданням учням:

➤ Занотувати хронологічну таблицю.

Уявлення про хід Національно-визвольної війни вчитель формує, організовуючи **самостійну роботу з картою** і пропонуючи виконати завдання.

➤ *Скориставшись картою, знайдіть відповіді на запитання:*

➤ 1. Де відбулися переможні битви українського війська в 1648 р.?

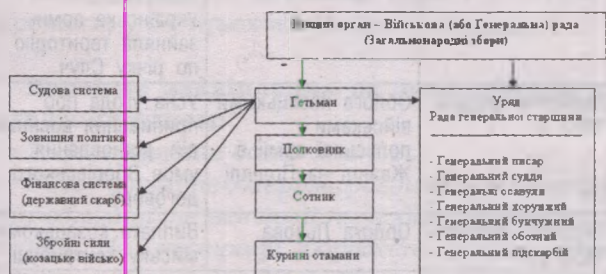
➤ 2. Де відбулися інші визначні битви Національно-визвольної війни українського народу протягом 1649–1652 рр.?

➤ 3. Як козацькі полки Гетьманщини розташовувалися на Лівобережній Україні (5–6 полкових міст)?

➤ 4. Як українські землі на 1649 р. лишилися під владою Польщі?

Уявлення про Козацьку державу Б. Хмельницького вчитель формує під час пояснення та використовуючи **структурну схему**:

Учитель. На визволених землях упроваджувалися козацькі порядки, що означало утвердження Української козацької держави. Називалася та держава Військом Запорозьким. Вища влада в ній належала гетьманові, проте найважливіші ухвали виносили на загальній військовій раді. Керувати державними справами гетьманові допомагала генеральна старшина: писар, обозний, двоє осавулів, двоє суддів. Столицею козацької держави за часів Хмельницького було місто Чигирин.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

➤ *Яке місто було столицею Гетьманщини Б. Хмельницького?*

➤ *На контурній карті вкажіть територію Гетьманщини Б. Хмельницького*

Учитель, використовуючи **образну розповідь**, знайомить учнів з історичним заповідником, формуючи уявлення про збереження історичної пам'яті про Національно-визвольну війну українського народу.

Учитель. Нині у Чигирині створено Національний історико-культурний заповідник «Чигирин». До складу заповідника входить, зокрема, музей Б. Хмельницького. Зібрання музею нараховує близько 2000 експонатів. З-поміж них унікальна археологічна колекція речей XVII ст., козацька зброя та спорядження, монети, твори українського мистецтва на козацьку тематику. У музеї зберігається багато предметів, які за козацьких часів використо-

ували в побуті: це горщики, глечики, миски, кухлі, пічні кахлі тощо.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

➤ *Чому необхідно зберігати у пам'яті народу відомості про події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького?*

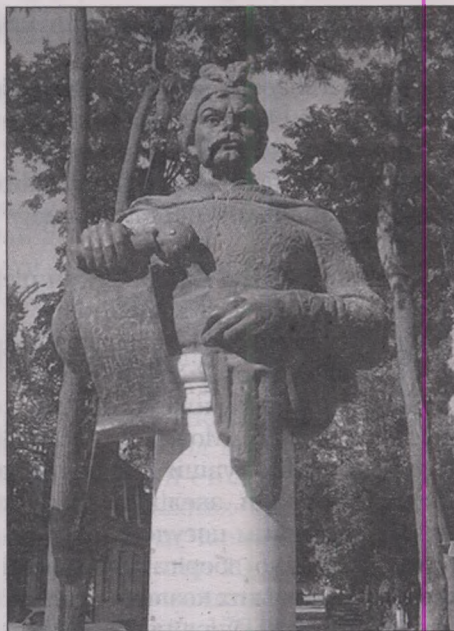
➤ *Як Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» формує уявлення про події Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького?*

Використовуючи **картинний опис й ілюстрацію** пам'ятників Б. Хмельницькому, вчитель формує уявлення про збереження українським народом історичної пам'яті про видатного гетьмана.

Учитель. Київський «мідний вершник» Богдан Хмельницький – один із найстаріших пам'ятників Києва, витвір мистецтва дореволюційної епохи, а також, безперечно, важливий символ нашого міста, що легко запам'ятовується. Його встановлено 1888 року за проектом скульптора М. Мікешина, на постаменті у вигляді степового кургану авторства В. Ніколаєва. Без сумніву, з-поміж нечисленних кінних скульптур Києва ця є найбільш гармонійною. Подивіться, наскільки цей пам'ятник є динамічним: мужній полководець різко приборкує коня, владно змахує булавою, а мідне обличчя вершника виразно зображує рішучий та вольовий характер гетьмана Богдана Хмельницького. Скульптура виглядає гармонійно з будь-якого ракурсу, з будь-якої місця Софійської площі. Вона має виразні риси та наділена надзвичайною експресивністю. Існують й інші чутки, що Хмельницький погрожує в бік Москви, але експерти стверджують, що такого ніколи не було. Окрім пам'ятника, був створений ще й постамент зі словами про неподільну Росію, але пізніше його замінили. Тепер там можна побачити напис: «Богдан Хмельницький. 1888». Пам'ятник виготовлений з ретельно опрацьованими найдрібнішими деталями, що показують мужній образ великого гетьмана.

Подібні пам'ятники встановлені у таких українських містах, як: Донецьк, Дніпро, Хмельницький, Сімферополь та інші.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням:

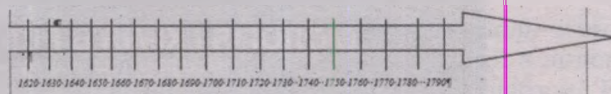
➤ На контурній карті вкажіть українські міста, в яких встановлені пам'ятники Б. Хмельницькому.

Підбиваючи підсумки Національно-визвольної війни українського народу, учитель використовує розповідь.

Учитель. Козацька держава – Гетьманщина, створена в результаті Національно-визвольної війни середини XVII ст., проіснувала понад 100 років. У 1760–1780 роках російський царат (у ті роки Гетьманщина підпала під владу Росії) ліквідував гетьманство, а козацькі полки перетворив на полки російської армії. У 1775 р. було знищено й останню Запорозьку Січ.

Первісне закріплення за запитаннями та завдання учням

➤ На лінії часу вкажіть період існування Гетьманської держави.

➤ На контурній карті вкажіть територію Гетьманської держави.

III. Закріплення та повторення вивченого на уроці.

Учитель організовує колективну роботу, використовуючи гру «Відкритий мікрофон», пропонує відповіді на такі запитання:

1. Чому козаків називали запорозькими?
2. Де було засновано першу головну Запорозьку Січ-фортецю?
3. Хто такий Дмитро Байда-Вишневецький?
4. Переахуйте козацькі клейноди.
5. Чому в середині XVII ст. розгорілася Національно-визвольна війна? Хто її очолив?
6. Доведіть справедливості оцінки гетьмана Богдана сучасником: «Може, у цьому він наслідує Агафокла, який, будучи сином гончара і досягнувши царської влади, звелів зробити собі стіл і поставець з глиняним посудом».
7. Чому необхідно зберігати у нашій пам'яті знання про запорозьких козаків, події Національно-визвольної війни українського народу, про гетьмана Б. Хмельницького, про Гетьманщину?

IV. Підведення підсумків уроку.

Узагальнення учителя. На вільних степових землях наприкінці XV ст. виникає когорта воїнів-українців, які творять свою демократичну республіку – Запорозьку Січ, стають мужніми захисниками прав, свобод, віри поневоленого чужинцями свого народу, очоливши Національно-визвольну війну українського народу середини XVII ст., висунувши зі своїх лав видатних українських державників, що прагнули утвердити українську державу – Гетьманщину, пам'ять про яких народ зберігав, зберігає і зберігатиме у піснях, легендах, традиціях, монументах, музеях.

V. Домашнє завдання.

1. Опрацювати параграф та виконати завдання:
A. Виберіть речення, у яких ідеться про Богдана Хмельницького, та складіть розповідь про нього:

- 1) Підняв на турецькій галері повстання, оспіване в народній думі.
- 2) У 1648 р. очолив Національно-визвольну війну.
- 3) Спорудив на Дніпрі фортецю – першу Запорозьку Січ.
- 4) Його діяльність протягом першого року війни сприяла утворенню Української козацької держави.
- 5) Був керівником козацької держави – гетьманом, маючи найвищу владу в ній.
- 6) Будував Кодацьку фортецю, був автором книжки «Опис України».

B. Складіть стислу розповідь про Українську козацьку державу за планом:

- 1) Унаслідок яких подій стало можливим утворення Української козацької держави?
- 2) Як називалась Українська козацька держава?
- 3) Кому належала в ній вища влада?
- 4) Як поширювалась влада на місця?
- 5) Яке місто стало столицею Української козацької держави?

2. Підготуйтеся до проведення гри «Я знаю Б...», присвячену козацькому періоду історії України. Для цього на фантах напишіть завдання «Імена», «Події», «Пам'ятки», «Пам'ятники», «Сучасні назви, пов'язані з козацькою добою», «Літературні твори, присвячені козацькій добі», «Твори живопису, присвячені козацькій добі», «Назви країн, що сусідили з Козацькою Україною», «Назви реалій козацької доби» тощо. Змагайтеся командами, по черзі витягаючи фантами.

Увага передплата!

БІОЛОГІЯ І ХІМІЯ В РІДНІЙ ШКОЛІ

Науково-методичний журнал

У часописі публікуються матеріали практичного спрямування, розглядаються питання щодо підвищення методичної підготовки вчителів біології і хімії, педагогічного досвіду, проблем профільної школи, статті, присвячені екології навколишнього середовища та інші важливі й цікаві відомості

Виходить 6 разів на місяць

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукових ступенів кандидата та доктора наук (галузь «Педагогічні науки»)

ПЕРЕДПЛАТНИЙ
ІНДЕКС 68828